

ברכת התורה

[א]

גדר חיוב ברכת התורה

ברכת המצוה או ברכת השבח

נחלקו הרמב"ם והרמב"ן האם ברכת התורה נמנית במנין המצוות, הרמב"ם לא מנה ברכת התורה בסה"מ, ותמה עליו הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות (מצוות ששכחן הרב עשין מצוה טו) שהרי ברכה"ת היא מן התורה, וכמו שמשמע בגמ' בברכות (כא, א). וז"ל הרמב"ן: שנצטוינו להודות לשמו יתברך בכל עת שנקרא בתורה על הטובה הגדולה שעשה לנו בתתו תורתו אלינו, והודיענו המעשים הרצויים לפניו שבהם ננחל חיי העולם הבא. וכאשר נצטוינו בברכה אחר כל האכילה כן נצטוינו בזו.

והנה ממה שהרמב"ן דימה ברכת התורה לברכת המזון [ובעצם כבר משמע כן בגמ' (ברכות כא, א) וזה מקור הרמב"ן], היה נראה לומר בזה דבר חדש, שדעת הרמב"ן שברכת התורה אינו כברכת המצוה אלא ברכת השבח, כמו שברכה"מ"ז בוודאי אינו אלא ברכת השבח, וזה מה שכתב "שנצטוינו להודות לשמו יתברך" וכו'.

ברכת השחר, ברכה"ת בנשים, אהבה רבה

ולפי גדר זה יתיישבו לנו כמה קושיות שיש לדון בהם בענין ברכה"ת.

א' שכבר דנו הראשונים והאחרונים בחיוב נשים בברכה"ת, ולהרמב"ן לכאורה לא קשה מידי מדוע נשים מברכות אף שאינן מצוות בתלמוד תורה, שהרי ברכת השבח היא ולא ברכת המצווה, ולכן חייבות לברך אע"פ שאינן מצוות במצות תלמוד תורה. [והמנ"ח (מצוה תל) כתב לחדש דברכת אשר בחר בנו לכו"ע היא ברכת השבח, ולכן בזה נשים מברכות ומוציאות את האנשים, והיינו כנ"ל]. וזה כעין דברי הגרי"ז (הל' ברכות) בשם אביו הגר"ח זצ"ל, שנשים חייבות בברכה"ת משום שהברכה היא על "חפצא" של התורה.

ב' עוד יתיישב, דלכאורה יש להעיר למה תיקנו לברך ברכת התורה בכל יום עם שאר ברכת השחר, הרי לא מצאנו בשום מצוה אחרת שמברך עליו סתם, אלא רק אם הולך לעשות המצוה אז הוא מברך, א"כ בברכת התורה נמי אם יזדמן לו ללמוד אז יברך, ואם לאו לא, למה יש תקנה קבועה לברכו בכל יום בבוקר. ולהנ"ל ניחא, דאין כאן אלא ברכת השבח כשאר ברכות השחר.

ובזה יובן שיטת ר"ת (הובא לקמן) שמי שהשכים ללמוד קודם עמוה"ש שאינו צריך לברך ברכה"ת עד הבוקר, וקשה הרי הפסיק בשינת קבע בלילה, אלא ע"כ שאין כאן אלא ברכת השבח, ולכן אינו חייב אלא פעם אחת ביום. אלא דיש עדיין לשאול שסוף כל סוף יש כאן מצוה, א"כ מ"ש משאר מצוות שחייב לברך עליהם מדרבנן, וי"ל שהיות וכבר יש חיוב לברך ברכה מה"ת, לא תקנו עוד גדר של ברכת המצוות, ודו"ק.

ג' עוד מיושב בזה למה ברכת אהבה רבה יכול לפטרו מחיוב ברכת התורה, שלכאורה הוא פלא, הרי לא בירך ברכת המצוה, וא"כ איך יצא ידי חיוב ברכת התורה. אבל לפי הרמב"ן ניחא, דאם כל הגדר הוא ברכת השבח, אז שפיר יוצא בברכת אהבה רבה, שאין לך שבח על התורה יותר

מברכה זו.

ברכת השבח פוטרת ברכת המצוה

אלא שקושיא זו האחרונה מתיישבת גם באופן אחר גם אם נלמד שברכה"ת היא ברכת המצוה, על פי יסוד שכתב המאירי (ברכות יא, ב) שכל שיש ברכת השבח סמוך למצוה, היא פוטרת מלברך ברכת המצוות. וכתב כן לגבי ברכות ק"ש שהם ברכות השבח, ומ"מ פוטרות מלברך ברכת המצוות "לקרוא את שמע", ולכן כתב שמי שלא יודע לברך ברכות קריאת שמע ויודע את שמע, מברך לפני קריאתה אשר קדשנו וכו' לקרוא את שמע. ומוכיח כן מתקיעת שופר, שהוא ס"ל כשיטת בעה"מ שלא תקנו ברכת המצוה על מצות תקיעת שופר,

וברכות מלכויות זכרונות ושופרות הן במקום ברכת המצוה, ורק מי שאינו יודע לברך ובא לתקוע, מברך אשר קדשנו במצוותיו וצונו לשמוע קול שופר.

וממילא גם בנידן דידן י"ל דאפילו אם לימוד התורה טעונה ברכת המצוה, מ"מ ברכת אהבה רבה סמוכה לקריאת שמע פוטר אותה מברכת המצוה זו.

[ב]

הפסק בברכת התורה

(ברכות יא, ב) אמר רב יהודה אמר שמואל השכים לשנות, עד שלא קרא קריאת שמע צריך לברך, משקרא קריאת שמע אינו צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה.

המשכים קודם לאור היום

וכתבו בתוס' שהיה אומר ר"ת כשאדם עומד ממטתו בלילה ללמוד, שא"צ לברך ברכת התורה, מפני שברכת התורה של אתמול שחרית פוטר עד שחרית אחרת. אבל בשו"ת הרא"ש (כלל ד סימן א) כתב שהמשכים ללמוד, יברך ענט"י ואשר יצר ואלקי נשמה וכל סדר הברכות עד ברכת התורה, וברכת התורה בכלל.

ויותר מבואר בפסקיו (ברכות פרק א סימן יג) שאפילו הישן ביום שינת קבע צריך לחזור ולברך. עי"ש שדן בדיני הפסק בברכת התורה, וכתב שבני אדם שרגילין תמיד לעסוק בתורה, ואפילו כשיוצאין לעסקיהן ממהרים לעשות צרכיהם כדי לחזור וללמוד, ותמיד דעתם על לימודם, לא חשיב הפסק לענין הברכה. וכן אם למד בלילה הלילה הולך אחר היום, ואין צריך לברך כל זמן שלא ישן. ולכך מי שרגיל לישן ביום שינת קבע על מטתו, הוי הפסק וצריך לחזור ולברך.

מרחץ וביה"כ

הב"י (או"ח סימן מז) מביא עוד כמה ראשונים הסוברים ששינה אפילו ביום הוי הפסק, עי"ש שהביא מש"כ בהגהות מיימוניות (פ"ז מהלכות תפלה אות ט) בשם רבינו שמחה ששינה ומרחץ מפסיקים, ואם בא ללמוד אחריהם צריך לברך שהן היסח דעת, כי אי אפשר לו ללמוד כשהוא ישן או במרחץ או בבית הכסא. מיהו הר"ם כתב שלא היה רגיל לחזור ולברך אלא אחר הפסק של שינת קבע, לפי שאינו מסיח דעתו מללמוד אפילו בהפסק מרחץ ובית הכסא. והאגור (סי' א) כתב טעם אחר לפי שאף כשהוא נפנה צריך לזיזר בדינים כמו בגילוי טפה וכיצד יקנח.

חילוק בין יום ולילה

עוד הביא מש"כ האגור (שם) שאביו ז"ל הנהיג שלא לברך ביום אפילו אחר שינת קבע, וכן ראוי לעשות כי המיקל בברכות במקום שיש מחלוקת הרי זה לא הפסיד, כי הברכות אינן מעכבות. ותמה עליו הב"י דהא בין להרא"ש בין לרבינו שמחה בין להר"ם שינה הוי הפסק, ולא חזינן מאן דפליג עליהו, וא"כ היאך הנהיג האב דלא כמאן, והבן ייפה כח האב משום דיש מחלוקת בדבר, ואנן לא אשכחן מאן דפליג בהא. ואפשר שטעמם משום דלר"ת אפילו שינת כל הלילה לא הוי הפסק, ואף על פי שאין הלכה כמותו מפני שכל הפוסקים חולקים עליו, היינו בשינת לילה אבל בשינת יום מיהו יש לחוש לדבריו, וכן נוהגים העולם שלא לברך ביום אפילו אחר שינת קבע.

אבל דברי הב"י צ"ע שהרי לפי ר"ת שינה אינו הפסק כלל, ולפי הרא"ש אפילו ביום הוי הפסק, אז מנלן לעשות פשרה שבליילה הוי הפסק וביום לא, הלא אין אף אחד שסובר כך.

והנה בספר שבולי הלקט (ענין תפילה סימן ה) הביא תשובת הר"ר אביגדור כהן צדק בענין הפסקות בברכה"ת, וכתב ששינה ביום נמי כיון דאסור לישן יותר משינת הסוס, לא חשיבה קבע כולי האי להיות

הפסק, דיום סתמיה לאו לשינה קאי, דלא איברא ליליא אלא לשינתא כדאיתא בפרק הדר (עירובין סה, א). מבואר בדבריו שיש הבדל מהותי בין שינה בלילה לשינה ביום, דיום אינו זמן שינה, ולכן לא הוי הפסק.

[ואפילו הרא"ש ש"ל ששינה ביום הוי הפסק כתב וז"ל ולכך מי שרגיל לישן ביום שינת קבע על מטתו הוי

הפסק וצריך לחזור ולברך. משמע שגם הוא הבין ששינה ביום אינו דבר רגיל ולכן אינו הפסק אלא למי שרגיל לישון ביום.]

ושמעתי בשם הג"ר רפאל רייכמאן שליט"א שיתכן שזה הפשט בדברי האגור, שמה"ט אביו נהג לא לברך אחרי שינה ביום משום דהוי מחלוקת, אין כוונתו למחלוקת ר"ת והרא"ש, אלא שחשש לשיטת רבינו אביגדור כ"ץ ששינה ביום אינו הפסק. ועי' בהאגור שלעיל הביא חלק מתשובת ר"א כ"ץ המובא בשב"ל.

להלכה

כתוב בשו"ע (או"ח מז, יא) שינת קבע ביום, על מטתו, הוי הפסק. וי"א דלא הוי הפסק, וכן נהגו. (יב) אף אם למד בלילה, הלילה הולך אחר היום שעבר ואינו צריך לחזור ולברך כל זמן שלא ישן. (יג) המשכים קודם אור היום ללמוד, מברך ברכת התורה ואינו צריך לחזור ולברך כשילך לבית הכנסת.

מי שניער כל הלילה

ועי' במג"א (ס"ק יב) שמדייק מהא דכתב המחבר שהלילה הולך אחר היום כל זמן שלא ישן, שאם נעור כל הלילה א"צ לברך בבקר, שהרי לא ישן. אבל הקשה דתינח לשיטת הטור דס"ל דבשינה תליא מילתא, אם לא ישן א"צ לברך, אבל לפי מה שנהגו שלא לברך כשישן ביום, (כמבואר בסעיף יא) א"כ ע"כ דמה שמברך בבוקר היינו משום שקבעו חכמים ברכה זו בכל יום, דומיא דשאר ברכות השחר, תדע דהא לר"ת כשעומד קודם עלות השחר א"צ לברך וכשמאיר היום צריך לברך, א"כ לדידן נמי אף שלא ישן כשמאיר היום צריך לברך, שלא היה דעתנו לפטור רק ליום א' כתקנת חז"ל. ואם ישן והשכים קודם עלות השחר צריך ג"כ לברך מידי דהוה כשאר ברכות השחר שמברך אותם קודם היום. היינו שהמג"א הבין שהמחבר פסק כר"ת ששינה אינו הפסק, והטעם שמברך בבוקר הוא שקבעו חכמים לברך כל יום, וכשהשכים קודם אור היום הוא משום שהיה דעתו לפטור רק יום אחד. וצ"ע למה צריך להגיע לזה שדעתו לפטור יום אחד, די במה שאמר שתקנו לברך כל יום, ועכשיו זה יום חדש.

ובהגהת הגרע"א כתב דקושיית המג"א לא קשה מידי, דמבואר בב"י שהמקור שנוהגים שלא לברך כשישן ביום הוא מהאגור שכל שאביו הנהיג כן וכן ראוי לעשות, כי המיקל בברכות לא הפסיד, ופי' הב"י דלר"ת אפילו שינת לילה לא הוי הפסק, ואעפ"י שאין הלכה כמותו מפני שכל הפוסקים חולקים, היינו בשינת לילה אבל בשינת יום יש לחוש לדבריו. הרי לן דרך מפני חשש ברכה לבטלה נהגו שלא לברך בישן ביום, לחוש לדעת ר"ת, אבל בניעור כל הלילה אין לברך דהעיקר דלא כר"ת, אלא שתלוי בשינה.

ולפי"ז מחדש הגרע"א שהישן ביום וניער כל הלילה שלאחריו דמברך בבקר ממנ"פ, לר"ת צריך לברך דלא נפטר רק מעל"ע, ולהרא"ש גם שינת היום הוי היסח הדעת.

אבל יש להעיר על דבריו הק', דלפי מה שהסברנו שיסוד האגור הוא שחש לדברי הרא"ש כ"ץ ששינה ביום לא הוי הפסק, א"כ אפילו מי שישן ביום והיה ער כל הלילה, אין לו לברך ממנ"פ, שהרי חיישינן שמא שינה ביום אינו הפסק. אלא שמי שסומך על הגרע"א אינו מפסיד בכל מקרה, שהרי המ"ב מביא (שם ס"ק כה) שבל"ח כתב שהמברך תע"ב, וכן הסכים הפר"ח וא"ר בשם הרבה ראשונים ואחרונים, וכ"כ הגר"א וכן העתיק הח"א להלכה, ואף דבפמ"ג משמע דנוכל לסמוך על המנהג הזה שלא לברך, עכ"פ נראה פשוט דהסומך על כל הפוסקים שהזכרנו ומברך לא הפסיד. ועוד שיש לצרף כאן שיטות הסוברות שמי שהיה ער כל הלילה חייב לברך כשהגיע יום החדש.

גם בעיקר דיוק המג"א במה שכל דמשמע שאם נייעור כל הלילה א"צ לברך בבקר, תמה עליו הגרע"א דאדרבה מדנקט שהלילה הולך אחר היום משמע דברכה"ת לא פטר רק יום א', ורק הלילה הולך אחר היום, ולא יום המחזר. ומסיק דכיון שהמג"א עצמו כ' בס' תצ"ד לעיקר דבניעור כל הלילה דיברך, ראוי לצרף דברינו דגם

דעת הש"ע כן, ולכו"ע בניעור כל הלילה צריך לברך. כדברי הגרע"א כתב ג"כ הפר"ח (ס"א מו ס"ק ח) ובערוה"ש (ס"ק כג).

והנה הדיוק של הגרע"א בדברי המחבר שס"ל כמו ר"ת שכל יום הוא חיוב בפ"ע, שייך גם ברא"ש עצמו, שהמקור לנוסח הזה שהלילה הולך אחר היום הוא בהרא"ש בברכות (שם), א"כ מבואר שגם להרא"ש אין ברכה"ת פוטר אלא יום אחד בלבד. ולפי"ז גם להרא"ש צריך לברך ברכה"ת היכא שהיה ער כל הלילה, שאע"פ שהפסק אין כאן, יום חדש יש כאן.

אלא דכבר הק' הפר"ח (שם) למה לפי הרא"ש בהשכים קודם עמוד השחר שמברך ברכה"ת שוב אינו חייב לברך פעם אחר כשעלה עמוד השחר, הרי יש כאן חיוב מחמת יום החדש, ואע"פ שהיה חייב לברך מטעם שהפסיק בשינה, למה לא יברך שוב. וידידי הרה"ג ר' קלמן לוינ' זצ"ל הי"ד רצה לומר שלפי הרא"ש י"ל שכשקם מוקדם אז הוא כבר התחיל את היום שלו, ולכן אינו צריך לחזור ולברך אחרי עמוד השחר.

הקם באמצע הלילה וחזר לישון

פסק המחבר שהמשכים קודם אור היום ללמוד, מברך ברכת התורה ואינו צריך לחזור ולברך כשילך לבית הכנסת, וכתב המש"ב (ס"ק כט) שאפילו אם חזר וישן אח"כ שינת קבע קודם אור היום או ביום א"צ לחזור ולברך, **כי מסתמא דעתו של אדם לפטור בברכה זו עד שינת הלילה שאחריו.** וכ"ז לפי הי"א שבסעיף י"א, אבל לפי מה שכתב דאף בשינת קבע ביום המברך לא הפסיד, כ"ש בזה שהיה ישן שינת קבע קודם אור היום דהמברך לא הפסיד. ולכאורה דבריו תמוהים דמה בכך שהיה כוונתו לפטור עד לילה הבא, הרי ישן שינת קבע בלילה, ואנן קי"ל בזה כהרא"ש דהוי הפסק. עוד יש להעיר דאם מועיל כוונה שלא יהיה הפסק, למה המברך לא הפסיד, הרי לא נחשב כהפסק.

שו"מ בשו"ת מהרש"ם (חלק ג סימן שלז) וז"ל ויפה כתב ר"מ דמ"ש בשע"ת דתלוי בדעת האדם הוא תמוה דאם השינה הפסק מה מועיל דעת האדם. ומוסיף מהרש"ם שבדברים שא"צ ברכה במקומן אם יצא ממקומו וחזר בוודאי צריך לברך אף שהי' בדעתו, כמבואר בכמה מקומות (רס"י רע"ג לענין קידוש במקום סעיודה, דדוקא מחדר לחדר מהני דעתו, ס"י קע"ח ס"א וס"ב בהג"ה, ובס"ג בשו"ע דמגן לגן אפ"י הי' דעתו לכך ל"מ כלל).

וכ"כ הברכ"י שהקם באשמורת ולומד וחוזר לישון על מיטתו שנת קבע, כשקם בראשונה יברך ברכת התורה, ולא יברך שאר ברכות, וכשיקום שנית יברך כל הברכות וגם ברכות התורה, כיון שישן שינת קבע. וכתב הפרי חדש (שם ס"ק יג) שהקם בחצות לילה ודעתו לחזור ולישן שיברך ברכת המעביר וברכת התורה ויחזור ויברכם בבקר, ושאר ברכות השחר יניחם עד לבקר. וצ"ע למה דווקא אם דעתו לחזור ולישון.

ונראה לפרש על פי מה שכתבנו לעיל שכשקם מוקדם הוי כאילו סיים הלילה והתחיל "יומו". א"כ השינה אח"כ אע"פ דהוי שינת קבע הו"ל כשינת קבע ביום, ולכן אינו צריך לחזור ולברך. וכ"ז אם אין דעתו לחזור ולישון לפני עמוד השחר, אבל אם דעתו לחזור ולישן לא נחשב ש"קם" להיום, ולכן צריך לחזור ולברך.

ולכאורה זה גם כוונת המנש"ב, דלכן נחשב כשינת קבע ביום ותלוי בהשיטות בסעיף יא, ומש"כ שאינו מברך משום שדעתו עד הלילה, היינו משום שאם לא היה מכוון עד לילה הבא, רק עד שילך לישון, היה חייב לברך כשקם שנית, אבל משום דהוי כאילו התחיל יום החדש לכן כוונתו עד לילה הבא. ועי' בשערי תשובה ס"ק יב שמדברי המקובלים, מהר"ש מזרחי, שכתב לענין הברכות דאפי' רוצה לחזור ולישן אין בכך כלום, **וה"ל כישן ביום**, וזה כדברינו.

שוב התבוננתי שמה שכתבנו לבאר חילוק הפר"ח אינו נכון כלל, שהרי כבר הבאנו דבריו לעיל שהק' להרא"ש למה אינו צריך לחזור ולברך בבוקר, (כשקם מוקדם) הרי בלילה שאינו חייב לברך אינו אלא משום שהולך אחר היום, א"כ יום המחרת שאינו הולך אחר היום של אתמול חייב לברך, א"כ ע"כ שאינו סובר סברא הנ"ל שכשקם באמצע הלילה כבר התחיל היום שלו, א"כ הדרא קושיא לדוכתיה, מ"ש כשדעתו לחזור ולישון שצריך לברך, משאין דעתו לחזור לישון אבל חזר לשינתו, שאינו צריך לחזור ולברך.

ונראה לפרש (ושמעתי) שההבדל בין שינה בלילה דהוי הפסק לשינה ביום דאינו הפסק, אינו משום שיש הבדל בעצם בין שינת יום לשינת לילה, אלא שבדרך כלל שינה בלילה הוי "שינה", ושינה ביום אינו "שינה" אלא שנח קצת, א"כ היכא שקם ודעתו לחזור ולישון, אז מה שחוזר לישון יש עליו שם שינה משום דהוי חלק משינת לילה שלו והוי הפסק, משא"כ כשאין דעתו לחזור ולישון, א"כ זה שבמקרה התעייף וחזר לישון אין זה אלא כשינת היום, והוי כנח בעלמא שאינו הפסק.

ועל עיקר מה שחידשנו בדעת הרא"ש שאם קם מוקדם הוי התחלת יום הבא, ולכן אינו צריך לחזור ולברך

כשהגיע עמוה"ש, העיר לי ידידי הרה"ג ר' אברהם סמבר שליט"א שמדברי הרא"ש משמע לא כך, שהרי כתב שהלילה הולך אחר היום, ואם איתא למה הוצרך לזה תיפק"ל שאצלו היום לא נגמר. והשבתי לו שזה כוונת הרא"ש במה שכתב שהלילה הולך אחר היום, שבאמת צ"ע למה, אלא שכוונתו הוא שמשום שלא הלך לישון ועדיין לומד אז נמשך אצלו היום.

א"נ י"ל בכוונת הרא"ש, ולענ"ד זה יותר נכון, והוא עפ"י מש"כ בשו"ת הרשב"ש (סימן תרג) וז"ל על כן אני אומר שאם ברך בבקר ברכת התורה וקרא אחריה פרשת התמיד ששוב אין צריך לברך באותו יום, ולא אף באותה הלילה, לפי שהלילה הולך בזה אחר היום, אלא אם ישן שינת קבע שבשינה זו חלק הלילה מהיום, **שהמשיך הלילה בזה אחר היום הוא לפי שלא הפסיק וסלק דעתו שלא לקרות**, אבל כשסלק דעתו כבר חלק לילה מהיום וכשעומד לקרות צריך לברך, ובאותה ברכה פוטר מה שנשאר מהלילה והיום הבא אחריו והלילה שאחר היום עד שישן שינת קבע באותו לילה, כך נראה לי, וכך היה נוהג א"א מורי הרב ז"ל שלא היה מברך ביום כשישן שינת קבע לפי שהיה מברך בכל יום ברכת התורה. היינו שס"ל שה"ט שהלילה הולך אחר היום הוא משום שכל עוד שלא הלך לישון ליכא היסח הדעת. א"כ לדבריו אין דין "יום" לענין ברכה"ת אלא שאם הלך לישון הפסיק והסיח דעתו מן הברכה, וממילא צריך לחזור ולברך. וזה יותר נראה בדברי הרא"ש, דיעוין שם (סימן יג) שאחרי שכתב שבני אדם שרגילין תמיד לעסוק בתורה, ואפילו כשיוצאין לעסקיהן ממחרים לעשות צרכיהם כדי לחזור וללמוד, ותמיד דעתם על לימודם, לא חשיב הפסק לענין הברכה, המשיך וכתב **וכן** אם למד בלילה הלילה הולך אחר היום, ואין צריך לברך כל זמן שלא ישן, משמע שזה שאינו מברך בלילה הוא משום שלא הסיח דעתו מן הלימוד, ולא משום שעדיין "יום" הוא אצלו.

ואם כנים הדברים אז צדקו דברי המג"א שהוכיח מהרא"ש שאם היה ער כל הלילה ששוב אינו צריך לחזור ולברך, שהרי אם היה ער כל הלילה לא הסיח דעתו מן הלמוד, א"כ אין שום סיבה לברך שוב, ודלא כהבנת הגרע"א, הפר"ח וערוה"ש.

הקם באמצע הלילה בשביל תינוק הבוכה

ולפי"ז מי שקם באמצע הלילה בשביל תינוק שבוכה, וישב ללמוד קצת עד שנרדם התינוק, אבל דעתו לחזור ולישון, אז דינו לברך שנית כשקם בבוקר. ולפי המהלך שהסיבה שאינו חוזר ומברך בבוקר הוא משום שכבר התחיל היום שלו, אז כאן לא "התחיל" היום שדעתו לחזור ולישון, א"כ כשישן שנית אין זה "שינת קבע ביום", אלא שינת קבע בלילה וחוזר ומברך. ולפי המהלך השני שתלוי בהיסח הדעת, כאן הרי חזר והסיח דעתו, ולכן חוזר ומברך.

הישן במטוס

יש להסתפק במי שישן כמה שעות במטוס בלילה האם יכול לברך ברכה"ת כשקם, שורש הספק הוא משום שיש כמה פוסקים הסוברים ששינה בבגדיו לא נחשב כשינת קבע אפילו בלילה על מטוס, א"כ כ"ש במטוס שאינו ישן אלא על הכסא, (במקרה שאינו טס במחלת עסקים). אבל יותר נראה לומר שחייב לברך משום שזה "השינת לילה" שלו, א"כ שפיר נחשב שנגמר לו היום שעבר וממילא חייב לברך, ולא מטעם שהשינה הוי הפסק, אלא מטעם שהוא יום חדש. ולפי המהלך שתלוי בהיסח הדעת י"ל נמי ששפיר נחשב הסיח דעתו מן הלימוד הואיל וזה שינת הלילה שלו. ויש לצרף גם כן כל השיטות הסוברות שצריך לברך היכא שהיה ער כל הלילה.

[ג]

האם אפשר להגביל ברכתו

הבאנו דברי המג"א שכוונתו בברכה"ת הוא שיפטור אותו רק עד יום הבא, משמע ש"ל שיש אפשרות להגביל ברכה, וכבר תמה עליו הנשמת אדם (כלל ט סעיף ג) דמה בכך שדעתו היה רק לפטורו עד למחר, "וכי יועיל דעתו של אדם בסוכה שיכוין שלא לפטור בברכה זו רק מעת לעת", וכאשר לא יצא מסוכתו שיחזור ויברך. ועוד שהמג"א סותר משנתו, דבסי' תרל"ט (ס"ק יז) כתב שאם לא יצא מסוכתו אינו חייב לברך שנית, והביא דברי הב"ח שמשמע במהרי"ל דכשחוזר ואוכל חוזר ומברך, והיינו טעמו דכל אדם דעתו מן הסתם שלא תהא הברכה פותרתו אלא עד שעה שיחזור ויאכל, כי אז יחזור ויברך, ותמה עליו המג"א, "דאטו מי שיש לו ציצית בבגדו ויכוין שלא יפטרנו בברכתו אלא עד חצות, וכי יחזור ויברך בחצות, הא ודאי ליתא". מוסיף הנש"מ א דהתם גרע טפי, די"ל דהוי כנמלך, שהרי אם ירצה יצא מן הסוכה ויפשוט הטלית, אבל בתורה שא"א לו לפטור, דכל זמן שהוא ניעור הוא חייב בלימוד, וא"כ מה יועיל כוונתו שלא יפטור בברכה זו רק מע"ל, וא"כ אף לדעת ר"ת אינו חייב לברך.

ועי' בשו"ת מנחת שלמה (חלק א סימן יח) שדן באריכות בכל הנושא האם שייך להגביל ברכה. ומביא מש"כ בשערי תשובה (סי' ה, יב) גבי ציצית בכה"ג דמכוין שלא תפטור אותו הברכה כי אם ללבישה זו, ולא כשיפשוט אף אם תהא דעתו לחזור תיכף וללבוש חייב לברך. וכ"כ הביה"ל (שם) וז"ל העצה היעוצה שיוכל לצאת בזה כל הדיעות, שיכוין בשעת ברכה שאם יצטרך לפשטו שיחזור וילבשו.

ועיין גם בתבו"ש (סי' י"ט ס"ק י"ז) שהביא דעת הפר"ח דיש להזהיר השוחטים לצאת ידי ספק ברכה שיגמרו בדעתם שלא לצאת בברכה ראשונה כי אם כל זמן שלא ישיחו שיחה בטילה, ותמה ע"ז וכתב דכיון דכל הנשחטים עומדים לפניו ומתכוין לשחוט כולם לא מהני מה שמחשב שהברכה לא תפטור כי אם אחת מהם. הגע עצמך אם היו מונחים לפניו פירות ומכוין לאכול כולם ורוצה לברך על כל אחת ע"י שמכוין בכל ברכה שלא לפטור כי אם אחת אחת, אלא ודאי דבכה"ג ברכה לבטלה הוא ואין זה מברך אלא מנאץ ומלגלג. עוד הביא ראייה מהא דנחלקו הפוסקים (או"ח סי' תע"ד) לענין ברכת הכוסות דסדר של פסח, ואנן נוהגין לברך ברכה ראשונה על כל כוס, ולא אשתמיט חד מקמאי ובתראי לכתוב שיש לצאת ידי ספק ולכוין בכל כוס שאינו פוטר כי אם אותו כוס. ואף על גב דלכאורה משמע מהט"ז שם דמהני מחשבתו, המעיין יראה כיון הט"ז לזה רק כוונתו דהוי כנמלך בכל כוס מכה חיוב שחייבוהו חכמים לעשות בכל כוס מצוה אחרת.

עוד הביא ראייה מהא דכתב השל"ה הקדוש שכדי לצאת ידי מאה ברכות בשבת מותר לגרום ברכה שאינה צריכה, לדוגמא שיכול להשאיר הקינוח עד לאחר ברכה"מ כדי שיתחייב לברך שוב, ואם איתא יש עצה יותר פשוטה שיקח תפוח אחד ויחתוך אותו לכמה חתיכות ויכוון כל פעם שאין כוונתו אלא על חתיכה אחת, אלא ע"כ דבכה"ג הוי ברכה לבטלה, לא ברכה שאינה צריכה.

מש"כ התב"ש בדעת הט"ז צ"ע, וז"ל (או"ח סי' תעד, א) נ"ל טעם הגאונים דודאי לא הוי הפסק, ואפ"ה צריך בפה"ג לכל א', כיון דחכמים תקנו ד' כוסות הוי כמתנה בפירוש בשעת ברכה שאין בדעתו לשתות מחמת ברכה זו אלא כוס זה, כיון שצריך לכוס אחר חייב לברך עליו.

ובשו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן יח) רצה ליישב דברי המג"א, דלענין ברכת התורה דאסור ללמוד בלא ברכה, א"כ עכ"פ מדרבנן עשאוהו כברכת הנהנין, א"כ כאילו עיקר הברכה הוא על עצם המעשה שהוא עושה אח"כ כיון דחזינן שאסרו לעשותו בלא ברכה, משא"כ בשאר ברכת המצוות אמרינן שפיר דאין זה אלא שחייבו חכמים להודות לה' לפני קיום המצוה על זה שהקב"ה קדשנו במצוותיו, אבל אין זה שייך דוקא לעצם קיום המצוה. והואיל וכן שפיר סברא הוא דלא יוכל כלל לכוון בשעת לבישת הטלית שהברכה לא תפטור אותו כי אם עד חצות היום כיון שאין הברכה באה כלל להתיר את הלבישה, וממילא אין שום מקום לכוונה זו, וכיון שקיים מצות חכמים וכבר בירך, אין שום מקום לברך אח"כ עוד ברכה והוי ודאי ברכה לבטלה.

ומשום כך שפיר השיג המג"א על הב"ח והט"ז על מה שכתבו לענין סוכה דמהני כוונה שלא תפטור הברכה כי אם עד סעודה שניה, כיון דהכא הרי הו"ל ברכת המצות וממילא הוא דשרי נמי באכילה וכדאמרן, משא"כ גבי ברכה"ת כיון שהברכה באה גם להתיר את הלמוד שפיר מהני מה שמכוין בשעת הברכה שלא יפטור בברכה זו כי אם במעל"ע זו ולא ליום השני.

אבל הגרשז"א סותר משנתו, דבשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' צא) מביא דברי הגרצ"פ זצ"ל דאם לא בירך ברכה"ת לא יצא משום דקעביד איסורא, בעידנא דקא עסיק במצוה, דרחמנא אמר לא תעביד מצוה בלא ברכה, והוא כעין איסור הנאה מהעוה"ז בלא ברכה. וטעמא דמעכב הוא משום דחשיב מצוה הבאה בעבירה, או משום טעמא דאי עביד לא מהני.

אבל העיר עליו הגרשז"א זצ"ל דהא דפשיטא ליה שאסור ללמוד בלא ברכה, ואם אחד נמצא במצב שהוא אנוס על הברכה, ואינו יכול בשום אופן לברך ברכת התורה דגם אסור לו ללמוד תורה, כמו שאסור ליהנות מהעוה"ז בלא ברכה, אינו פשוט כלל, שהרי לא מצינו שיאמרו חז"ל שאסור לעשות מצוה בלא ברכה, כמו שאמרו לענין ברכת הנהנין, ולמה יתבטל מלמוד תורה שהוא יותר חשוב מכל המצוות שבתורה בגלל זה שאינו יודע לברך. וכן נקט הגריש"א זצ"ל דפשוט שמי שהיה ער כל הלילה אינו חייב להפסיק מלימודו כשהגיע עלות השחר. אבל הגרשז"א לכאורה סותר משנתו.

[ד]

שלא בירכו בתורה תחילה

איסור ללמוד לפני ברכת התורה

כדברי הגרצ"פ כתב ג"כ הגאון רבי אלחנן וסרמן זצוק"ל, (הובא בספר דבר אברהם א, טז) עיי"ש שהקשה מהא דכתב תוס' הרא"ש בברכות (טו, א) דאם ס"ד דברכת תרומה דאורייתא, משמע בגמ' (שם) דתרומתו אינה תרומה, דהברכה מעכבת ההפרשה, אע"ג דברכות אינן מעכבות, היינו משום דהויין דרבנן, אבל אי הויין דאורייתא מעכבות ול"ה הפרשה.

והגרא"ו הקשה דלפי"ז בברכת התורה, דהברכה היא דאורייתא, נימא שתעכב במצות תלמוד תורה, וזהו דבר חדש שלא שמענו. זאת ועוד דלפי"ז יהא מותר לאדם ללמוד בלי ברכה"ת, דכיון דכלא ברכה אינו מקיים המצוה, א"כ מה איכפת לן אי ילמוד בלי ברכה. וכתב ש"כמדומה שהדין מבואר להיפך", היינו דאסור ללמוד בלא ברכה, וסיים שצריך להתישב בדבר. ובדבריו ציין לגמ' בנדרים (פא, א) דדריש על מה אבדה הארץ כו' על שלא ברכו בתורה תחלה ודי למבין, ולא פירש כוונתו בזה. ונראה שר"ל, דמהך גמ' חזינן דקפידא ואיסור גדול יש בדבר ללמוד בלי ברכה, דאי לאו הכי לא היתה נחרבת הארץ בגלל שלמדו בלי ברכה.

וכעין זה מצינו בשאג"א, דהנה הזכרנו בתחילת דברינו שהרמב"ם השמיט בספר המצוות ברכת התורה שבפשוטות היא חיוב מדאורייתא, וכבר השיג עליו הרמב"ן (מצוות ששכחן הרב עשין טו). השאגת אריה (סימן כד) הקשה על הרמב"ם מההיא דמסכת נדרים (הנ"ל), שחורבן הבית בא משום שלא בירכו בתורה תחלה. והקשה השאג"א שאם ברכת התורה מדרבנן, הא אמרינן בפרק אין עומדין (ברכות לג, א) דאנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות, והרי ירמיה שאמר פסוק זה קדים להו כמה דורות ובימיו עדיין לא נתקן, וא"כ איך ירמיהו יכול לומר שחורבן הבית היה מחמת שלא בירכו בתורה. ואף שיש לדחות דברכת התורה כבר התקינו בימי ירמיהו, אלא שהם תיקנו את נוסח הברכה, וכמו שמצינו (שם) לגבי קידוש ולגבי ברכת המזון, מ"מ יש להוכיח מהגמ' שחיוב ברכת התורה הוא מן התורה, מדנענשו עונש גדול כל כך דעל דבר זה אבדה הארץ, ש"מ דברכת התורה הוי מן התורה, דאי מדרבנן לא היו ראויין לעונש גדול כ"כ.

אבל יש להעיר טובא על דבריהם, מדברי רבינו יונה הובאו בר"ן (נדרים שם), שפירש שלא בירכו בתורה תחילה היינו שלא היתה חשובה בעיניהם שיהא ראוי לברך עליה, שלא היו עוסקים בה לשמה ומתוך כך היו מזולזלין בברכתה, והיינו לא הלכו בה כלומר ככוונתה ולשמה. ולפי"ז אין ראייה כלל שברכת התורה הוא מן התורה, שהרי העונש הגדול שנענשו לא על ביטול מצות ברכת התורה, אלא נענשו על זה שהתורה לא היה חשובה בעיניהם.

תורה לשמה

ועי' בחי' החתם סופר (נדרים שם) שמאריך יותר בדברי רבינו יונה שבר"ן, וז"ל כשנדקדק תחלה לשון תורה לשמה מהו לשון לשמה ולא אמר לשם שמים, אלא יש תורה לשם שמים ממש אך אין כוונתו אלא כדי לקיים המצות ולידע ההלכה איך יעשה המעשה. וכיון שכל עצמו של אותו העסק איננו אלא לקיים המצוה איננו עדיף

מקיום המצוה גופיה, דבעידנא דלא עסיק בה לא מגינא ולא מצלי, אך עיקר מצות עסק התורה הוא מצוה בפ"ע להגות בה יומם ולילה ולהעמיק ולעיין בכל תוצאותיה ומובאיה, כי עמקן מחשבותיה. ואם בחקתי תלכו שתהיו עמלים בתורה לא לבד לידע המצוה בשעה שצריך לה, אלא דרוש וקבל שכר היינו הדרשה עצמה היא השכר ונחת רוח לפני הקדוש ברוך הוא, וזהו עוסק לשמה של תורה לא על כונה אחרת והיא המגינה ומצלי.

ואז בשעת החורבן לא עסקו ע"ז האופן והמחשבה הלז גילה להם הקדוש ברוך הוא היודע מחשבות ולא חכמים ונביאים. אך במה יודע איפה זאת אמר רב יהודה אמר רב שלא ברכו בתורה תחלה ומסקינן בפ' התכלת כל מצוה שעשייתה גמר מצותה מברכים עליה ושאינ עשייתה גמר מצותה אין מברכים עליה, והשתא אי כל כונת עסק התורה אינה אלא לעשות המצות א"כ אין למודה ועסקה גמר מצותה אין מברכים עליה, אבל המברך עליה מודה שכוונתו שמלבד קיום המצות עוד העסק בעצמו מצוה.

עמילות בתורה

ויש להוסיף כאן דברי הט"ז (אורח חיים מז, א) שמפרש שהסיבה שנענשו הוא כלשון הפסוק שם בירמיה (ט, יב) על עזבם את תורת וגו' "ולא הלכו בה", שהתורה אינה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה, דהיינו שעוסק בפלפול ומשא ומתן של תורה, כמ"ש על בחקותי תלכו על מנת שתהיו עמלים בתורה, משא"כ באותם שלומדים דברי תורה מתוך עונג, ואינם יגיעים בה אין התורה מתקיימת אצלם, ע"כ אמר "ולא הלכו בה", ר"ל שלא עסקו בהלכות התורה דרך משא ומתן של פלפול המתייחס להליכה, וזהו שלא ברכו בתורה תחלה כי הברכה היא "לעסוק" בדברי תורה דרך טורח דוקא. ולפי"ז שוב ליכא ראייה משם שחיוב ברכת התורה הוא מן התורה, דהעונש היה על שלא טרחו בדברי תורה.

איזה ברכה לא ברכו

לפי הט"ז עיקר זה שלא ברכו בתורה הוא שלא ברכו ברכת לעסוק בדברי תורה. אבל בספר דגל מחנה אפרים כתב בשם הבעש"ט שהברכה שלא ברכו הוא ברכת והערב נא, ונראה ששניהם תלויים זה בזה, שרק ע"י עמילות בתורה והוא ה"לעסוק" בדברי תורה, שייך לבא לידי ה"והערב נא". ודבר זה מתואר שסיפורים דלהלן.

אהבת התורה של הגרב"ד

שמעתי סיפור על הגרב"ד (בעל הברכת שמואל), שפעם ראה החתן של הבת של הגרב"ד את חמותו בספרייה שלו ומחפשת ספר, שאל אותה מה היא מחפשת, וענתה לו שהיא מחפשת חי' הרשב"א, והסבירה שכהיתה ילדה קטנה היא היתה מסתכלת שעות על האבא איך שהוא לומד, והיתה מחכה עד שמדי פעם היה מרים ראשו ומבקש ממנה להביא לו ספר, וכשהיה מבקש ממנה "גיי בריינג א רשב"א, (לכי תביאי לי "רשב"א"), היו פניו זוהרים מתוך אהבת התורה, וכדי לחזק אצלה את אהבת התורה, מדי פעם היא מסתכלת ברשב"א וזה מזכיר אותה אהבת התורה של האבא.

ויש עוד סיפור ששמעתי על הגרב"ד, שפעם אמר בשיעור איזה פשט ברשב"א, ובחור התווכח אתו, אז צרח עליו ואמר "האסט דו געקרענקט איבער אה רשב"א", (האם פעם נהית חולה בשביל הרשב"א). ואני חושב שמי שנהיה חולה על רשב"א, אצלו יש לו את העריבת בדברי הרשב"א, עד כדי כך שכשמבקש להביא רשב"א רואים אהבת התורה בחוש.